

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

QASIMOVA SEVDA BƏKİR qızı

**XIX ƏSRDƏ VƏ XX ƏSRİN
ƏVVƏLLƏRİNDƏ YAŞAMIŞ ŞAMAXI
ŞAİRLƏRİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ
İŞLƏNMİŞ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN
LİŦVİSTİK TƏHLİLİ**

10.02.01- Azərbaycan dili

**Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI-2005

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Onomastika şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru,
professor Q.İ.Məşədiyev
Rəsmi opponentlər:- filologiya elmləri doktoru,
İ.O.Məmmədov
- filologiya elmləri namizədi, dosent
F. R.Xahqov

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Müdafiə «19» *aprel* 2005-ci il saat «14»⁰⁰
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Şuranın (D.01.141) iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı, Az.1143, H.Cavid prospekti, 31, 5-ci mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan MEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «10» *mart* 2005-cü ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri doktoru,
professor:**

Q.İ. Məşədiyev Q.İ.Məşədiyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Azərbaycanın tarixi keçmişi, coğrafi mövqeyi, əhalinin müxtəlifliyi, digər qonşu xalqlarla ictimai, siyasi, iqtisadi əlaqələri onun onomastikasında da öz əksini tapmışdır. İstər monqol, ərəb işğalı, istərsə də rus əsarəti dövründə onomastik vahidlər, xüsusilə toponimlər və antroponimlər müəyyən dəyişikliyi uğramış, hakim xalqın dil xüsusiyyətləri və onomastikasına qismən uyğulaşdırılmışdır. Bütün bunlar Azərbaycan onomastikasının olduqca zəngin, rəngarəng, eyni zamanda mürəkkəb bir sistemə malik olduğunu göstərir.

Bu baxımdan da ayrı-ayrı dövrlərə aid yazılı ədəbiyyatın dili üzərində müxtəlif səviyyələrdə araşdırmalar birinci növbədə bir xalqa məxsus dilin tarixi inkişafının izlənilməsinə kömək edir.

XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ictimai fikrinin və dilinin inkişafında əlamətdar hadisələrlə zəngin olmuşdur. Azərbaycan dilinin və bədii təfəkkürünün inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan sənətkarlar içərisində yaradıcılığının sanbalına, bədii keyfiyyətinə, ideya və estetik dəyərinə görə seçilən S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Hadi və A.Səhhət məhz həmin dövrdə yaşamışlar. Şamaxı ədəbi məktəbinin davamçıları olan bu sənətkarların əsərlərinin onomastik leksikasının öyrənilməsi bir çox cəhətdən diqqəti cəlb edir.

Onomastik vahidlər dilin leksik sistemində daxil olan, öz spesifikasiyası ilə digər leksik laylardan fərqlənən vahidlərdir. A.Qurbanov yazır: «Xüsusi adlar xalqın tarixi, sosial-psixoloji inkişafının məhsulu olduğu üçün xalqın etnogenezi, coğrafiyası, dil tarixi haqqında məlumatların daşıyıcısı kimi əvəzolunmaz mənbələrdir»¹.

Bədii əsərlərin onomastikasının öyrənilməsi eyni zamanda hər hansı yazıçının fərdi üslubunun müxtəlif cəhətlərinin meydana çıxarılması ilə bağlıdır.

Bədii əsərlərin onomastikasının öyrənilməsi sahəsində bir çox tədqiqatlar mövcuddur. Tədqiqat üçün seçilmiş mövzu da xüsusi adların leksik-semantik, üslubi və digər xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi sahəsindəki tədqiqatların davamı kimi nəzərdə tutulmuşdur.

S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Hadi və A.Səhhətin əsərlərində onomastik sistemə daxil olan müxtəlif kateqoriyaları əhatə edən çoxlu sayda xüsusi adlar işlənmişdir ki, onları üslubi müxtəliflik (fərdi üslublar, qeyri-fərdi-lirik, satirik, bədii, publisistik və s. üslublar) şəraitində öyrənmək imkanları mövcuddur. Dissertasiyada bu, eləcə də eyni bir dövr və Şamaxı mühiti ilə bağlı paralellərin yaratdığı imkanlardan istifadə olunmuşdur.

Mövzunun aktuallığı. Onomastik vahidlərin müxtəlif mənbələr üzrə öyrənilməsi dilimizin tarixi inkişaf qanunauyğunluqlarını, linqvistik, ekstralingvistik faktorların təsiri altında formalaşma və dəyişmə xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bədii əsərlərin dili belə

¹ Курбанов А. Состояние исследования Азербайджанской ономастики и задачи языкознания/ Azərbaycan onomastikasi problemlərinə dair konfransın materialları. B.: 1987, s.3.

mənbələr kimi əvəz olunmazdır. Tədqiqat üçün seçilmiş mənbələr bədii əsərlərdən başqa, elmi, publisistik əsərləri də əhatə edir. Bu əsərlərdə onomastik vahidlərin zəngin nümunələri vardır. Bu dövrdə bədii əsərlərin dilində milliləşmə və xəlqiliyin artması onomastik vahidlərin formalaşma və işlənməsində yeni cəhətləri meydana çıxarır. Bu mövzu eyni bir ədəbi məktəbə (Şamaxı) daxil olan sənətkarların dilindəki onomastik vahidlərin onların yaşadıkları dövrlə bağlı tarixi aspektdə öyrənilməsi, eləcə də onların üslubi vasitələr kimi bir çox xüsusiyyətlərinin meydana çıxarılması baxımından aktualdır. Daha sonra onomastik vahidlər dilin leksik sistemində xüsusi lay təşkil edən, bədii ədəbiyyatın obrazlılığını, informasiyavericiliyini, eyni zamanda realizmini şərtləndirən ən mühüm amildir. Həmçinin onomastik vahidlər yalnız insanları, onların yaşadıkları məskənləri və s. adlandırmaqla şərtlənmir, bu söz qrupları hər hansı kontekstual şəraitdən asılı olmayaraq dilin digər söz qrupları kimi, cəmiyyətin inkişaf tərzini əks etdirir. Bu cəhətdən də mövzu aktualdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Araşdırılan əsərlərin dili Azərbaycan dilinin və onomastikasının inkişafında mühüm bir tarixi dövrü əks etdirir. Başqa dil layları kimi, onomastik vahidlərin də öz inkişaf, formalaşma və işlənmə xüsusiyyətləri vardır. Tədqiqat zamanı məqsəd müəyyən bir tarixi dövrdə (XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində) meydana çıxmış yazılı ədəbiyyatda işlənməmiş xüsusi adların bu xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir. Tədqiqat olunan əsərlərin dilində həm tarixi baxımdan (qədim və o dövr üçün müasir), həm də mənsəblük nöqteyi-nəzərindən (Azərbaycan-qeyri-Azərbaycan) müxtəlif onomastik vahidlər vardır. Leksik-semantik təhlil zamanı məqsəd Azərbaycan onomastikasının öyrənilməsidirsə, üslubi təhlil zamanı məqsəd əsərlərdə mövcud olan hər cür onimlərin potensial və poetik obrazlılıq imkanlarının, əsərin ideya-bədii məzmununun açılmasındakı rolunun aşkara çıxarılmasıdır.

Bu məqsədləri həyata keçirmək üçün aşağıdakı əsas vəzifələr nəzərdə tutulur:

- əsərlərdəki xüsusi adları növlərə (antroponimlər, etnonimlər, toponimlər və s.) bölərək, onların semantik, dilin mənşəyinə və s. görə qruplarını müəyyənləşdirmək;

- antroponimik sistemin inkişafında mürəkkəb dövr olan həmin dövrün ad sistemini şərtləndirən tarixi-ictimai səbəbləri aşkar etmək;

- antroponimik sistemə daxil olan ünsürlərin (personim, patronim, soyadı, toxəllüs, ləqəb, titul, gizli imza) motivləşmə, bir-birinə keçmə qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək;

- antroponim, etnonim, toponim, hidronim və b. onomastik vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərini və etimologiyasını açmaq;

- xüsusi adların müxtəlif növlərinin lirik əsərlərdə üslubi fiqurlar və satirik əsərlərdə komik-bədii vasitələr kimi potensial və poetik imkanlarını, informasiya daşıyıcıları kimi rolunu üzə çıxarmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Onomastik vahidlərin öyrənilməsi istiqamətində bir çox tədqiqatlar olsa da, poetik onomastika sahəsində

araşdırmalar azdır və bu sahənin geniş şəkildə öyrənilməsi zərurəti dilçiliyimizdə qalmaqdadır. Bu problem ilk dəfə olaraq monoqrafik tədqiq edilir. Əsərlərdəki xüsusi adların semantik cəhətdən eləcə də üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi prosesində alınan elmi nəticələr işin yeniliyi hesab oluna bilər. Tədqiqat üçün seçilmə mövzunun elmi yeniliyi bir də ondadır ki, onomastikanın formalaşma və işlənmə qanunauyğunluqları, həmçinin üslubi xüsusiyyətləri çox aspektli bir şəraitdə – eyni bir ərazi, dövr və müxtəlif üslub, janr, ədəbi metod şəraitində öyrənilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi özündən əvvəlki onomastik tədqiqatların davamı kimi, Azərbaycan onomastik sisteminin inkişaf qanunauyğunluqlarının, onun digər onomastik sistemlərlə əlaqələrinin aşkara çıxarılmasına kömək edə bilər.

Ali məktəblərdə, AMEA-nın bəzi institutlarında onomastika ilə bağlı bir çox elmi tədqiqat işləri aparılır. Odur ki, həmin vahidlərlə bağlı dərslərin, dərş vəsaiti və metodik göstəricilərin hazırlanmasında, ixtisas kurs və seminarlarının təşkilində bu tədqiqatın nəticələrindən geniş istifadə etmək olar. Eləcə də, ali məktəb tələbələri və aspirantlar nəzəri mənbə kimi istifadə edə bilərlər. Habelə xüsusi adların müxtəlif üslub, janr və fərdi üslublar şəraitində müqayisəli şəkildə öyrənilməsi təcrübəsini müəyyən qədər artırmış olar. Müxtəlif adların linqvistik təhlili baxımından da dissertasiya işi bir mənbə kimi praktik cəhətdən istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın metod və mənbələri. XIX-XX əsrlərə aid yazılı ədəbiyyat nümunələri, arxiv materialları, onomastik vahidlərə aid yazılmış elmi əsərlər, türk, rus və başqa dillərdə mövcud olan lüğətlər tədqiqat prosesində əsas mənbə olmuşdur. Dissertasiya təsviri, tarixi-müqayisəli, areal, üslubi meiodlardan istifadə olunmaqla yazılmışdır.

Nəzəri metodoloji mənbələr kimi, Azərbaycan, rus, Avropa dilçilərinin, eləcə də din, tarix, coğrafiyaya dair Azərbaycan, rus, türk, Avropa və b. tədqiqatçıların əsərlərinə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın obyektli. XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində yaşamış Şamaxı şairləri S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Hadi və A.Səhhətin əsərlərində işlənmiş onomastik vahidlər tədqiqatın əsas obyektli kimi seçilmişdir.

İşin aprobeasiyası. İş Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun «Onomastika» şöbəsində hazırlanmış, həmin şöbənin iclasında və Dilçilik İnstitutunun elmi seminarında müzakirə edilib bəyənilmiş, müdafiyyə buraxılmışdır. İşin əsas hissələri haqqında tezis və məqalələr çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. «Giriş» hissəsində Azərbaycan dilçiliyində onomastik tədqiqatların, həmçinin poetik onomastika sahəsindəki araşdırmaların tarixi haqqında qısa məlumat verilir, onomologiyaya aid problemlərin tarixi aspektdə araşdırılmasında müxtəlif dövrlərə aid əsərlərin, o cümlədən XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində yaşamış Şamaxı şairlərinin əsərlərinin onomastikası üzərində tədqiqatın əhəmiyyəti qeyd olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, bədii əsərlərin onomastikasından müəyyən əsərlərdə bəhs olunmuş və ona ayrıca tədqiqat əsərləri həsr olunmuşdur¹. Tədqiqat prosesində həmin təcrübədən bəhrələnərək müəyyən bir dövrdə yaşamış bir neçə şairin əsərləri üzərində onomastik vahidlərin üslubi rəngarəngliklərini, leksik-semantik xüsusiyyətlərini və onları doğuran ictimai, siyasi, modəni, linqvistik və s. səbəbləri aşkar etməyə çalışmışıq.

Dissertasiyanın I-ci fəslü «Şamaxı şairlərinin (S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Hadi, A.Səhhət) əsərlərində işlənmiş onomastik vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri» adlanır. Bu fəsilə tədqiqata cəlb olunan əsərlərdə əks olunmuş antroponimlər, etnonimlər, toponimlər, hidronimlər eyni başlıqlar altında leksik-semantik cəhətdən təhlil olunmuşdur. Təhlil zamanı həmin dövr üçün, sənətkarın fərdi üslubu üçün və digər cəhətdən xarakterik olan, müəyyən ümumiləşdirmələrə imkan yarada bilən onimlər seçilmişdir.

Əsərlərdəki antroponimlərin müxtəlif kateqoriyalarının öyrənilməsi göstərir ki, bu adlar həmin dövrdə öz təsirini göstərən üç ad sisteminin (türk, ərəb-fars və rus) mühüm təsiri ilə formalaşmışdır.

Bu əsərlərdə bir komponentdən beş komponentə qədər əhatəsi olan modellərə rast gəlik ki, onlar əsas və köməkçi ad kateqoriyalarının müxtəlif düzülüşünə malikdir (*Mir-Haşım, Qarasaqqalı Həsən, Ağa bəy, Zakir Şirvani, Bədr Şirvani, Əli bəy, Ağa Əhmədov* və s.). Bu ad modellərinin daşıyıcıları da fərqlidir: dindar təbəqə daha çox dini titullarla, böyük imtiyazlı olanlar bəy, ağa titulu ilə, yüksək dövlət vəzifəsi tutanlar, əsasən, fəmilialarla (soy adı ilə), şairlər, publisistlər, yaradıcı adamlar təxəllüs və nisbələrlə, mənfi münasibətlə adı çəkilənlər isə ləqəblərlə verilir.

Rəsmi ad kateqoriyasına daxil olan adlar həm mənşəyinə (milli-qeyri-mill), həm də semantik qruplarına, antroponimlərdən və ya apelyativ sözlərdən formalaşmasına və s-yə görə fərqlənir. Bu adların böyük bir hissəsini təşkil edən ərəb, fars mənşəli adlar milli adlarımız hesab olunur. Çünki bu adlar neçə yüz illərdir ki, Azərbaycan məişətinə daxil olmuş, Azərbaycan dilinin qanunlarına uyğunlaşmışdır.

Araşdırılan əsərlərdə kişi adları üstünlük təşkil edir ki, bu da o zaman qadınların ictimai həyatdakı rolunun aşağı olması ilə əlaqədardır.

Şəxs adlarının mühüm hissəsi Şorq folkloru, Quran, klassik ədəbiyyat vasitəsilə məişətimizə daxil olmuş və ya ərəb, fars apelyativləri əsasında yaranmış önənəvi adlardır. Ərəb ad sisteminə fəxri adları təşkil etmiş – ulla, -din, əbd- kimi elementlər sonralar türk-müsəlman xalqlarında da şəxs adları

---

¹ Cavadov Ə.M. Bədii əsərlərdə insan adlarının işlənməsi/ «Azərbaycan dilçiliyi məsələləri». B.: 1967; Hacıyev T. Satira dili. B.: ADU, 1975; Xəlqov F. Folklor onomastikası. B.: «Elm», I hissə 1998, II hissə 2000; Qurbanov A.M. Poetik onomastika. B.: APL 1988. Məhərrəmov R. Subirin dili (leksik-semantik kateqoriyalar). B.: «Maarif», 1976; Mirzəyev H.A.Şıx pəzeiyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. B.: 1997; Piriyyəva L. «Molla Nəsrəddin» curnalında onomastik vahidlər. B.: EA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 1997 və s.

yaradıcılığının məhsuldar ünsürlərinə çevrilmişdir. Əsərlərdə üstünlük təşkil edən *Əbdüləhəd, Əbdülxaliq, Əbdülhəmid, Əbdüləli, Əbdülqəni, Əbdürrohim, Əbdülməcid, Zeynalabdin, Abdulla* belə adlardandır.

Mənbələrdə titul və qohumluq bildirən sözlərlə ifadə olunan adlar da vardır: *Mirzə, Əmir, Ağa, Bəylər, Baba* və s.

Türk mənşəli apelyativlər əsasında yaranmış adlar da az deyildir: *Qulu, Baba, Bağır, Xankişi, Ağalar, Mamay, Ağababa, Saday, Xancan, Xasay, Bəydamir, Dəmir, Bəybala, Ağababa, Ağası* və s. Milli mənşəli müasir adlarla yanaşı, *Çingiz (xan), Toxtanuş, Qaçar, Qızıl Arslan, Əfrasiyab* kimi ümumtürk tarixindən bizə bəlli olan adlar bədii məqsədə xidmət edir.

Əsas ad kateqoriyasına daxil olan ata adından istifadə qədim tarixə malikdir. «Bəlkə də, o, pədərsahlıqla əlaqədardır. Yarandığı vaxtdan ata adı ad sistemində əsas rol oynamış və bu proses indi də davam etməkdədir»¹. Qədim türk yazılı abidələrində, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında ata adlarına rast gəlinir. Türk xalqlarında olduğu kimi, ərəblərdə də ilk dəfə hakim təbəqənin nümayəndələri ata adlarından istifadə etmiş, bu məqsədlə ata adlarının yanında «oğlu» və ya «qızı» sözlərinin yerinə «ibn» və «bin» sözləri işlətmiş və bu ənənə sonralar tədricən bütün din xadimləri, sərkərdələr, əmirilər, saray əyanları, alim, şair və sənətkarlar arasında da yayılmışdır»².

Hətta «ibn, «bin» komponentli ata adlarından geniş istifadə olunduğu vaxt xalq kütlələri «oğlu», «qızı» sözlərindən istifadə edirdi. XIX-XX əsrlərə aid əsərlərdə də xalq kütlələrinin belə ata adlarından istifadə etdikləri görünür.

Xalq dilinə daha yaxın olan satirik əsərlərində S.Ə.Şirvani belə ata adlarından geniş istifadə edir: *Molla Təqi oğlu, Aşur oğlu, Səbzəməydani Məşə oğlu, Qaraqaş oğlu, Hacı Turab oğlu* və s.

İstər türk, istərsə də digər xalqlarda ata adlarından istifadə heç də eyni adlı şəxsləri fərqləndirmək üçün yox, onların sosial xüsusiyyətlərini, cəmiyyətdəki mövqelərini göstərmək ilə əlaqədardır. M.Ə.Sabirin məqalələrində ata adları ilə təqdim etmə bu adın xalq içərisində o zaman geniş yayıldığını sübut edir: *Həsənli Bədir oğlu, Məşədi Ağa Hüseyn Məşədi Qədir oğlu, Kərbəlayi Nuri Kərbəlayi Zeynal oğlu, Hacı Mikayıl oğlanları* və s. Ata adları, nümunələrdə görüldüyü kimi, titul və ləqəbləri ilə birləşdirilir. Bu işə çoxkomponentli ad modellərinin yaranmasına səbəb olur.

Cəmiyyətdə artıq onun üzvlərini fərqləndirmək üçün ad və ata adı kifayət olmadığı zaman soyadına – fəmiliyaya ehtiyac yaranmışdır. B.K.Çiçaqov yazır: «Fəmilianın xarakterik əlamətlərindən biri budur ki, o ad sisteminin nəsilənənəslə ötürülən, həm də onun daimi hissəsi kimi bu və ya digər nəslə təmsil edən bir hissəsini təşkil edir, bununla belə ad sisteminin digər tərkib hissələri (əsl ad və

¹ Adilov M., Paşayev A. Azərbaycan onomastikası. Dərs vəsaiti. B.: ADU., 1987, s.17.

² Paşa A. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. B.: «Maarif», 1997, s.89.

ata adı) nəsil-dən-nəslə dəyişir, əgər təkrar olunursa da, hər dəfə yeni mənə kəsb edir»¹.

Azərbaycan dilində fəmiyyə əsasən XIX əsrdə təşəkkül tapmışdır. Rəsmi olaraq o, XX əsrin əvvəllərində qanuniləşdirilmişdir. S.Ə.Şirvaninin məktublarını ünvanladığı müasirləri fəmiyyəlarla təqdim olunur: *Həsən bəy Məlikov*, *Həsən bəy Nəbibəyov*, *Kərim bəy Şixəlilbəyov* və s. S.Ə.Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, A.Səhhətın əsərlərində fəmiyyəlar, əsasən, cəmiyyətin yuxarı təbəqələrinə aiddir. Həmin soyadlarında «bəy» komponentinin tez-tez təkrarlanması onu göstərir ki, baba adında ayrıca titul kimi işlənən bu söz həmin ad soyadına çevrilərkən şəxsin ictimai mənşəyini nəzərə çərpdirmaq məqsədilə dövrüyyədən çıxarılmamış, adın tərkiib hissəsinə çevrilərkən mürəkkəb ad yaratmışdır. O dövrün ata adlarında da titulların saxlanması bunu sübut edir: *Fərəc bəy Ağabəy oğlu – Mehdi bəy oğlu Ağabəy* və s. Bu adlar həmin qovuşma prosesinin keçid dövrünü əks etdirir.

Rəsmi ad kateqoriyalarından başqa, köməkçi adlar da vardır ki, bunlara titullar, fəxri adlar, ləqəblər daxildir. Titullar rəsmi adlardan fərqli olaraq, şəxsin cəmiyyətdə tutduğu yerə, onun vəzifəsinə (dini və mülki) görə verilirdi. L.Qumilyov qədim türk cəmiyyəti haqqında yazır: «... Türkün adı həmişə cəmiyyətdəki mövqeyini göstərirdi. Uşaq vaxtında onun ləqəbi, cavanlıqda rütbəsi, ahilliqda işə titulu olurdu...»².

Tarixin müxtəlif dövrlərində yaranmış ağa, bəy, xan, paşa, əmir, mirzə, əfəndi və b. titullarından başqa, islamlaşmadan sonra Azərbaycan antroponimiyasına kərbəlayi, hacı, seyid, məşədi kimi dini titullar da daxil olunmuşdur.

Zaman keçdikcə bu titulların funksiyasında və şəxsə verilmə ənənələrində dəyişikliklər baş vermişdir ki, bu araşdırılan əsərlərdə görünür. S.Ə.Şirvaninin «Şirvanın təzə bəyləri haqqında» satirasında həmin dövrün ictimai-siyasi hadisələri ilə əlaqədar bəy titulu alınması, sonra işə qaytarılması şəraitində satirik dillə verilir. Aydın olur ki, əslində irsi olaraq keçməli olan bəylik titulu o zaman Rusiya dövlət hakimiyyətini təmsil edənlər tərəfindən hətta rüsvətlə verilirdi.

Qaraqaş oğlu ki heç bəy deyüdü, bəğ dedilər,

Pul ki gəldi araya, bardağa səhəğ dedilər...»³

Yaxud apelyativi «bəy», «səhib», «hakim», «zadəgan», «böyük qardaş» və s. mənəli arxaik söz olan «ağa» titulu müxtəlif: «seyid», «ata», «yaşlı» və savadlılara müraciət mənələrində işlənməsi onun ad modellərindəki yerindən də görünür: *Molla ağa Bıçud*, *Mirzə ağa Təbib*, *Ağa Hüseyn Nəzərov*, *Ağa Mirmöhşün*, *Hacı Seyid Əli ağa* və s.

¹ Çиригов В.К. Из истории русских имен, отчества и фамилии. М.: 1959, с.110.

² Qumilyov L. Qədim türklər. B.: Gənclik, 1993, s.108.

³ Şirvani S.Ə. Əsərləri 3 cildə, II cild. B.: EA, 1979, s.12.

Osmanlı Türkiyəsində titul kimi işlənmiş «əfəndi» sözü (yunan mənşəli «authents»-hökmdar, mütləq hakim, «cənab» sözüündədir) əvvəllər sultana, şahzadələrə, din xadimlərinə, xarici vətəndaşlara, müsəlman olmayanlara, savadlı şəxslərə müraciət forması kimi və müxtəlif üslubi mənalarda işlənmişdir. Hazırda Azərbaycan dilində heç bir məqamda işlənməyən bu söz XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində həm titul, müraciət kimi, həm də şəxs adı funksiyasında işlənmişdir. Bundan başqa, həmin dövrdə «əfəndi» sözü «din xadimi», «ruhani» mənalarından da geniş şəkildə işlənmişdi «*Xəbərin yox, nə bidətlər çıxarmış Mürsiyəxan, Şeyx, əfəndi, «Gəlmiyyət!»*¹

S.Ə.Şirvaninin əsərlərinə nisbətən XX əsrin əvvəllərinə aid əsərlərdə, xüsusən A.Səhhatin əsərlərində bu titula daha çox və müxtəlif funksiyalarda müraciət olunur.

Ərəbcə «əmir» və farsca «zadə» sözlərindən düzələn, vaxtilə əmir övladları üçün işlədilən mirzə titulu XVIII əsrdə sonra qabaqcıl adamlara, şair və yazıçılara hörmət əlaməti olaraq ləqəb kimi verilmişdir. Məsələn: Mirzə *Ələkbər Sabir*, Mirzə *Nəsrullah Didə* və s. M.Ə.Sabirin əsərlərində şeyxə və Məhəmməd-Əli şaha aid olan bu titullar yazılışına, yerinə və funksiyasına görə fərqlənir: «*Mirzə Əli Ələkbər* əlin açdı diyəyə»; «Bir mürəbbə zülm eylədi ki *Məmədəli mirza...*»²

Kərbəlayi, Hacı, Məşədi kimi dini titulların XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində çox geniş şəkildə işlənməsinə baxmayaraq, o dövrün maarifçilik ideyaları zəminində dini fanatizmin kəskin tənqidi bu titulların nüfuzuna təsir etmişdi. Elə bu səbəbdən M.Ə.Sabirin satiralarında S.Ə.Şirvanidən fərqli olaraq, ləqəb funksiyasında həmin titullar çıxış edir.

Köməkçi adlar içərisində ləqəblər və gizli imzalar bir çox cəhətdən digər adlardan fərqlənir. Bu cəhətlərdən biri onların daha çox milli mənşəli sözlər, o cümlədən dialekt ünsürlər əsasında qurulmasıdır ki, bu cəhət onların satira və xalq dili ilə bağlılığı ilə əlaqədardır. Digər ad kateqoriyalarından fərqli olaraq, ləqəb adlandırdığı şəxsi sosiyyələndirir, onun seçilməsi aid olduğu şəxsdən kənar deyildir. Əsl adlar geniş və ümumi mənada ictimai işarələr olduğu halda, ləqəblər həm də konkret və fərdi mahiyyətlidir.

Şamaxı şairlərinin əsərlərində ləqəblərin zəngin nümunələrinə rast gəlik. Leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə isə bu ləqəblər peşə, məşğuliyyət, əqidə, şəxsin ictimai, maddi, fiziki vəziyyəti, etnik mənsubiyyəti və s. mənalar bildirir.

Sofi (Xudadad) «qatı müsəlman», «şəriət və din qanunlarını ciddi müdafiə edən, «riyakar, ikiüzlü» mənaları daşıyır.

Abdal (Kosa) sözünün müxtəlif mənaları vardır: «bilikli, bilici», «qanacaqsız»³, «dərviş, qələndər», «sərsəri, avara»⁴, «oğ tanrısı», «ova arxa

¹ Səhhat A. Əsərləri 2 cildə, 1 c., B.: Azərnoşr, 1975, s.115.

² Sabir M.Ə. Həppopuqma. B.: Yazıçı, 1979, s.139, 229.

³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. B.: EA, 1964, s.15.

⁴ Abıyev A. Azərbaycan-türk şəxsi adlarının izahlı lüğəti. B.: «Nərgiz», 1998, s.11.

duran»¹, «kütbeyin, fərasətsiz», «korazehin»². Tarixdən abdal adlı köçəri türk tayfasının olduğu da məlumdur³. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, abdalların belə adlandırılması onların həyat tərzii ilə bağlı olmuşdur⁴. M.Ə.Sabir satirasında Abdal Kosa «yoxsul, sərsəri, fərasətsiz Kosa» mənalarında işlənmişdir.

Yedici (Xansənəm) ləqəbi isə «ağıcı» mənasını daşıyır. M.Şirəliyev bu sözün Radlovun lüğətində «adıcı» formasında, altay, türk (Anadolu) dillərində «cadugar, sehrbaz, ovsunçu» mənalarında, «Qisasi-Ənbiya»da isə «bələdçi» mənalarında qeyd olunduğunu göstərir⁵.

Satır (Abdulla) ləqəbinin apelyativi. T.Q.Səlimov-Sağaninin lüğətində ərəb mənşəli söz kimi «çörəkçi, qasid, çapar, çevik adam, həmişə qulluqda hazır olan» mənalarında qeyd olunmuş, həm də türkdilli xalqların dilində olan «şatırlı» tayfa adı «çadır» sözü ilə əlaqələndirilmişdir⁶. Çatmaq felinə müasir dilimizdə də «ocaq çatmaq», «qaşlarını çatmaq» ifadələrində rast gəlinir. «Şatırlı» sözü Lənkəran dialektində «yaşxi tikilmiş, rəngli bağı olan (çarıq) mənasında, «şuturu», sözü isə Şamaxı dialektində «başdansıvdu, tələsik, yarıtmaz» mənalarında işlənir.

Solti (Nəqi). Bu söz müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənməyən sözdür. Şerq qrupu dialektlərində «şortul/şortu» ayağısürüşkən, düşkün əxlaqlı adama deyilir, l-z əvəz olunan səslərdir.

Taqqa (Baba) ləqəbi təqlidi söz əsasında formalaşmışdır. Şamaxı dialektində «quru» mənasında işlənir. Bu söz ləqəbdə məcazi mənada daşıyır. Həmin şəxsin yoxsulluğuna işarə edir. Eyni zamanda arıq adamlara da «taqqa» deyilir.

Qurutdu (Məmməd) ləqəbində «quru» sözün köküdür. «Qurun, Qazax, Şahbuz, Ordubad» rayonlarında qurudulmuş süzməyə deyilir. «Qurutmaq» isə Şamaxı dialektində heyvanın «süddən kəsilməsi» mənasında işlənir. «Qurutmaq» məcazi-satirik mənada «cibi boşalmaq, yoxsullaşmaq» mənası daşıya bilər. —du keçmiş zaman şəkilçisi türk dillərində feli sifət şəkilçisi kimi də işlənir (gecəqondu ev). Beləliklə, S.Ə.Şirvaninin satirasına Qurutdu ləqəbi «yoxsul, çılız», bir sözlə, taqqa ləqəbinə yaxın mənada işlənmişdir.

Eyni məzmun daşıyan Üryan ləqəbi isə məcazi mənada «yoxsul» deməkdir. S.Ə.Şirvani bu ləqəblərdən bəyliyə yaraşmayan, lakin bəylik iddiasında olan şəxslərə istehza etmək vasitəsi kimi istifadə etmişdir. Şairin satiralarında işlənmiş «yekəgöz, əyri ağız», Çopur (Əhməd), «Maliki-duzax» kimi ləqəblər fiziki qusurlara işarə edir.

¹ Cəfərov İ. Abdal ov tanrısidir // Elm və həyat, 1985, №2, s. 32.

² Xəlqov F. Folklor onomastikası, I hissə, B.: «Elm», 1998, s.95.

³ Вах: Ашурбейли С. Государство Ширваншахов (ВЫ-ХВЫ ив) Б.: Элм, 1983, стр.22; Ханмогомедов Х.Л. Топонимия Дагестана. Краснодарск.: 1990, стр. 36.

⁴ Xəlqov F. Folklor onomastikası, I hissə, B.: «Elm», 1998, s.96.

⁵ Ширванцев Ш. Вопросы Азербайджанского языка. Б.: Маариф, 1989, стр. 121.

⁶ Səlimov Şağanı T.Q. İzahlı etnoqrafiya lüğəti, «Sabah», 1996, s. 163.

S.Ə.Şirvaninin satıralarındakı ləqəblərin mühüm hissəsini qohumluq bildirən sözlər: ata adı, baba adı, ana adı ilə formalaşan və etnoloqəblər təşkil edir. Ata (və digər qohumların adları) ləqəb kimi çıxış edərkən həmin adın özü də çox zaman atanın əsl adı ilə deyil, ləqəbi ilə ifadə olunur, ya da ata adına ləqəb qoşulur: «*Biri nəvvadəyi-dəllək Səfər, adı Soltan*», «*Səbzəməydani Məşo oğlu-Ağ Qurban*», «*Qaradaş oğlu ki, heç bəy döyüldü, bəy dedilər*», «*Nənəş oğlu gətirib bir bəyə Şirvanda pənah və s.*»¹.

S.Ə.Şirvani satirik tiplərinin bir neçəsini etnoloqəblərlə təqdim edir: «*Şiybanlı Qasım*», «*Haput*», «*Qarasəqqallı Həsən*», «*Lahic Qasım*» və s. M.Ə.Sabirin məqalələrində də belə ləqəblərə rast gəlirik: «*Padar nəfəsi Ağakərim*», «*Lahic Hacı Teymur*», «*Pirhəsənli Salman*» və s.

«Gizli imza» ifadəsi imza ilə eyni deyil. Çünki şair, yazıçı və digərləri imzasını gizlədərkən uydurma adlardan, təxəllüslərdən istifadə edirlər. Şair və yazıçıların işlətdikləri gizli imzaların ədəbi-bədii, yoxsa siyasi imzalar olduğu birmonalı qəbul edilməmişdir. Əlbəttə, şair imzalarının üslubi cəhətləri, satirik-bədii məqsədi o qədər qabarıqdır ki, onların bu cəhətini inkar etmək çətindir. Lakin ictimai təhlükədən qorunmaq məqsədi də inkar olunmazdır. M.Ə.Sabir «Nə səbəbə təxəllüsünü təz-təz dəyişdirirsiniz?» sualına «Bunu şirvanlılardan soruşmalısınız» cavabını vermişdir².

M.Ə.Sabirin 80-dən çox imzasının öksəriyyəti milli mənşəlidir. Az sayda imza isə alınma sözlər əsasında formalaşmışdır: *Mirat Əlhac*, *Nizərad*, *Laübalı*, *Məczub*, *Əhunəsr*, *Seybani*, *Məstəli şah Gərdici* və s. Bunların da bəzilərinə milli şəkildələr iştirak edir.

Milli mənşəli imzalar ədəbi dil və dialekt ünsürləri əsasında yaranmışdır: «*Qabaqda gedən zəncirli*», «*Din çiçəyi*», «*Çayda çapan*», «*Örümçək*», «*Boynuyoğun*», «*Qardaşoğlu*», «*Qoca əmi*», «*Yetim qızıçıq*», «*Qarınqulu*», «*Ağlar güləyən*», «*Yarı könül*», «*Obaşdancı*», «*Çingöz bəy*» və s. «*Din çiçəyi*», «*Qoca iranlı*», «*İran qurdu*», «*Tükəzban cici*», «*Bir alim*», «*Məsləhətçi*», «*Məclisdə olan*», «*Yetim Mədəli*», «*Acizləri qığıldayan*» kimi imzalar isə, bir tərəfi alınma söz olduğuna baxmayaraq, Azərbaycan dilinin qrammatikası əsasında qurulmuş milli adlardır.

«**Hop-hop**» təqlidi sözdür. «*Tükəzban cici*» Tükəzban şəxs adı və «cici» qohumluq bildirən söz əsasında formalaşmışdır. Cici (cicə//ciji//ciyi) dialektlərimizdə nənə və ana mənalarında işlənir. «*Ağlar-güləyən*» «bir gözü ağlayıb, bir gözü gülən» ifadəsinə uyğundur, «gülərək-ağlayan» deməkdir. «*Obaşdancı*» dedikdə, yaqın ki, «azançı» nəzərdə tutulur. Xalq danışığı dilində «səhər tezdən» əvəzinə «obaşdannan», «obaşdan» işlənir. Bu morfoloji quruluş üslubi məqsəd daşıyır. «*Cibişdanqulu*». - «cibinin qulu», «pula həris»,

¹ Şirvani S. Ə. Əsərləri 3 cildə, II cild, B.: EA., 1979, s.15,16.

² Mümtəz S. Sabir haqqında xatirələr. - Səhəhət A. Əsərləri 2 cildə, 2-ci cild. B.: Azərneşr, 1976, s.221.

«tamahkar» deməkdir. Cib+iş(iç)+dan(tan//ton//don) «cibişdan» sözünün strukturunu təşkil edir. Hərfi mənası «alt paltarının cibi»dir.

A.Səhhət isə «Şeyx Şeypur», «Sarsaq» satirik imzalarından istifadə etmişdir. M.Ə.Sabirin satiralarında həmin dövrdə mətbuatda işlənən müxtəlif şəxslərə aid gizli imzalar bədii vasitələr kimi işlənmişdir: «Gop-dop», «Lağlağ», «Qızdırmalı», «Sirtuq», «Mozalan», «Birisisi», «Bidərd», «Biqəm», «Təşnələb», «Didənəm», «Sijimqulu» və s.

Şamaxı şairlərinin əsərlərində xüsusi adlar içərisində etnonimlərin də öz yeri vardır. Bu adlar bəzən bədii vasitələr kimi, bəzən də Azərbaycan həyatı və xalqımızın tarixi ilə bağlı hadisələri əks etdirmək məqsədilə işlənilir. *Yəcuc-məcuc, həbəs, Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, Xançobanlı, türk, tat, tatar, haput, lahic, şahsevən, Bağırbəyli* və s. belə adlardır. M.Ə.Sabir şerlərində «tatar», «tat» sözlərinin ifadə etdiyi mənalar diqqəti cəlb edir. O, Bakını «löbərستاني-tatar» adlandırmaqla bu sözü Azərbaycan türklərinə aid edir. «Tat» sözünü isə «kəndli», «çöllü», «əkinçi» sözlərinə sinonim kimi işlədir: «Rəncbər eləmişdim özümə çöhdünü, tati»¹; «Qoy acından olsə olsün binəva kəndli və tati»². Bu, «tat» sözünün müxtəlif izahları³ içərisində «köçürülərə tabe olan əkinçi» izahına uyğundur.

Toponimlər. Şamaxı şairlərinin əsərlərində toponimlərin çox müxtəlif növlərinə rast gəlinir. Azərbaycana, bu şairlərin yaşadığı Şamaxı şəhərinə və Şamaxı ətrafı bölgələrə aid coğrafi adlarla yanaşı, dünyanın yaxın və uzaq ölkələrinin: Amerika, İngiltərə, Çin, Rusiya, Gürcüstan, Dəşti-Qıpqaq, Dərbənd, Təbriz, Gilan, Xalxal, Xorasan, İsfəhan və s. adları müxtəlif məqsədlərlə – hansısa real hadisə haqqında məlumat vermək, dünyadakı prosesləri təhlil etmək və ya bədii vasitə kimi sözün təsir gücünü artırmaq məqsədilə işlənilir. Bu adlar çox zaman mətnə informasiya yükünün əsas daşıyıcıları olur, bəzən isə ekspressiv funksiya daşıyır.

Azərbaycan toponimikasına aid adlar isə dil xüsusiyyətlərinə görə maraqlı məlumatlar verir. Burada ən geniş yayılmış toponimik areal türk (Azərbaycan) arealındır. «Bu arealın respublikamızın ərazisində çox qədim tarixi vardır və o, Azərbaycan xalqının təşəkkülündə iştirak edən bütün türk tayfalarının linqvistik və etnik materiallarına əsaslanır»⁴.

Göylər. M.Ə.Sabirin məqaləsində adı çəkilən bu kənd Şamaxının Göybər mikroarealına daxildir. Bu toponimin etnonim əsasında yaranmasını «göy», «kök», «qok», «qek» ləkəməli çoxlu sayda toponim olması təsdiq edir. Qədim türk dillərində «kök» kimi işlənmiş bu sözün «göy-səmə», «əsas»,

¹ Sabir. Hophopnəmə. B.: Azərənşər, 1960, s.38.

² Yəni orada: s.40.

³ Bax: Əbu Həyyan əl-Əndəlusī. Kitəb əl-İdrək li-lisan əl-otrək (Türk dillərini dərketmə məktəbi), B., Azərənşər, 1992, s.39; Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey əbidələri. B.: Yazıçı, 1993, s.376; Qumilyov L. Qədim türklər. B.: G.əncik, 1993, s.141; Budaqov B. Türk uluslarının yer yaddaşı. B.: «Elm», 1994, s.27.

⁴ Axundov A. Torpağın köksündə tarixin izləri. B.: Gənclik, 1983, s.7.

«mənşə», «azad», «göy (rəng)», mavi (rəng), titul və s. mənaları olmuşdur¹. Müasir dilimizdə rəng mənasından başqa bu sözün «göy-səma», «göyerti-bitki», dialektlərdə «göy-kürəkən» mənaları vardır, tanrı mənası arxaikləşmişdir. H. Eren «yanmaq» kökündən gələn göyün //göynü kəlməsinin «yaqmaq sürətiylə ormandan açılan tarla anlamına gəlməsini, sonralar «dağ yamacı», «dağ yamacında meşələr, çalılar sökülərək yapılan tarla», «dağ yamacındakı tarla» anlamını aldığıı bildirir². Türk etnik mədəniyyətinin çox mühüm obrazı kimi çıxış edən göy rəng səmavi mənşəlidir. Oğuz xanın nəslinin davamçılarından biri olan Göy xanın adı, yəqin ki, eyni adlı etnonimin əsasını təşkil etmişdir. T. Əhmədov keçən əsrin ortalarında Pir Mərdəkan dağında yarımköçəri həyat keçirən 96 ailəli göylər tayfası haqqında məlumat verir³.

Əngəxaran. Şamaxıda dağ və kənd adı olan bu toponim əngə+xar+an morfemlərindən ibarətdir. «Əng» sözü müasir Azərbaycan dilində müstəqil söz kimi işlənmiş, lakin sözlərin tərkib hissəsi kimi bir neçə sözdə (tursəng, türpəng, çələng və s.) rast gəlinir. M. Seyidov bu sözü «sonsuz, dərin boşluq» mənasını verən «əngin» sözünün qalığı hesab edir⁴. Dialektlərdə «əngə»-ən, lap, «əngələzər»- icrası çətin olan iş, «əngənəx»-böyük saxsı qab; «əngər»-xəstəlik, «əngi»-çoxdanışan, «əngilkə»-böyük qıf, «ələngə» - iri ağac parçası, həddən artıq arıq mənalarını işlədir. «Enger» sözünün mari dilində «çay», «kiçik çay», «yarğan» mənaları da vardır⁵. S. Öngörün «Coğrafiya terminləri sözlüyü»ndə «engeve» - «yer biçimləri», engeve yağmuru isə «relyef yağmuru» kimi izah olunur⁶. H. Eren «engeveli yer» ifadəsini «dağ yamacı»na sinonim kimi işlədir⁷.

Q. Qeybullayev hazırda Azərbaycanda İncə, İncə, Öncə qala, İncilli, Oncallı kənd adlarında əks olunmuş «inci», «incə», «öncə», «onca» komponentlərini qırçaqların əncə tayfasının adının sonralar təhrifə uğramış formaları hesab edir⁸.

Bu faktlar imkan verir ki, Əngəxaran adını farsca «üzüm yeyənlər», yaxud «bal yeyənlər» kimi⁹ yox, türk dilləri əsasında izah edək. «Əngə» «əncə» etnoniminin tələffüz variantı ola bilər.

Qızmeydan. «Qız» sözünün iştirakı ilə ümumtürk və Azərbaycan arealında olan çoxlu sayda coğrafi adlar bu sözün arxaik mənaları ilə bağlıdır. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında «qız söz» ifadəsi «heç bir söz», «sirri

¹ Древнетюркский словарь. Л.: «Наука»; 1969, стр. 313.

² Eren H. Türk yer adları. «Sökü». Türk dili araşdırmaları illığı, Belleten, 1966, s. 150.

³ Əhmədov T. Azərbaycan toponimikasının əsasları, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1991, s. 131.

⁴ Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. B.: Yazıçı, 1983, s. 40-41.

⁵ Корнилов Г. Э. К этимологии топонима Чебоксары. С. Т., 1972, №2, стр. 55.

⁶ Öngör S. Coğrafiya terminləri sözlüyü, Ankara, 1980, s. 48.

⁷ Eren N. Türk yer adları // «Sökü» Türk dili araşdırmaları illığı. Belleten, Ankara: 1966, s. 150.

⁸ Qeybullayev Q. Ə. Azərbaycanda qırçaq mənşəli etnonimlər haqqında // Azərb. SSR EA məruzələri, 1976, №4, s. 81-83.

⁹ İbrahimov F. Ə., Ciddi H. Ə. Əngərxan orta əsr yaşayış yeri // Azərb. SSR EA məruzələri, 1976, №2, s. 67-72.

açmamaq, bakirə saxlamaq» mənalarında işlənmişdir. Əbu Həyyan lüğətində «qız» sözünün «bahalı, bakirə, qız» mənaları göstərilmişdir¹.

Bu söz həm də landşaft terminidir. «Qız»ın «qır» dialekt variantı da var ki, o, alçaq dağlıq ərazilərə deyilir. İ.Bayramovun lüğətində «qız» sözünün «yayla», «çöl», «dağ zirvəsi», «dağ», «tərə», «dağ qılıcı» mənaları göstərilmişdir². Ə.S.Cavadov da qar, qaz, qız, qala, qaya sözlərini eyni mənəli sözlər hesab edir. Qeyd edir ki, «yüksəklik, səma, tanrı» mənəsindəki tağ sözü bu variantları sıxışdırmış, bəzələrinin mənəsi dəyişmiş, bəzisi arxaikləşmiş, lakin hər iki halda dağ adlarında mühafizə olunmuşdur³. Qızmeşdən oykoniminin əsasında da «qız» landşaft termini durur.

Qoşunlu. «Qoş/koş» bu günkü köç sözünün qədim formalarındandır. E.M.Murzayev «koş» sözünün «çobanların, köçərilərin müvəqqəti yaşayış yeri, yurd, çadır, köçəbə, düşərgə, yay düşərgəsi», «artel», bunlardan başqa, monqol, ciğatay, tatar, qazax, noqay, qırğız dillərində «qoşa – heyvanlara yüklənən ikitərəfli yük», «alaçiq», komi, buryat, kalmık dillərində «acı, duzlu su» mənalarını göstərmişdir⁴ -un (-in⁴) türk dillərində və dilimizdə isim düzəldən qeyri-məhsuldar şəkilçidir. –lu (-li⁴) şəkilçisi isə toponimlərdə və etnonimlərdə əlamət və mənsubiyyət formantı kimi işlənir. Qoşunlu sözünü, «düşərgə, köçəbə, köçərilərin, çobanların müvəqqəti yaşayış yeri» mənalarında başa düşmək olar.

Sədnərud. Bu ada Sədnərud, Sədərə, Sədnərud variantlarına S.Ə.Şirvaninin əsərlərində rast gəlirik. Bu toponimin tarixi mənbələrdə də adı çəkilir. O.Əfəndiyev məlumat verir: «Səfəvilər dövründə Şamaxı vilayətinə daxil olan 16 sancəqdan biri Sədə-ru adlanırdı⁵». Bu ad etnonim mənşəli olub, türk soylu tayfanın adı onun əsasını təşkil edir. F.Sümər «Oğuzlar» əsərində qaraqoyunlular ulusunu meydana gətirən başlıca boylar kimi bir neçə boyla birgə saduluların da adını çəkir və qeyd edir ki, bu boylar Qaraqoyunlu dövləti yıxıldıqdan sonra da öz varlıqlarını uzun müddət davam etdirdilər⁶. Sədulular azərbaycanlıların etnogenezində iştirak etmiş türkdilli tayfadır. Adını XIV əsrin sonlarında Çuxur Səd vilayətinin hakimi olmuş Sədin adından götürmüş sədulular keçmiş Ararat əyalətində yaşamış, sonra qonşu ərazilərə keçmişlər.

Sündi (Sündü). Bu ad orta əsrlərə aid mağaraların aşkara çıxarıldığı qədim yaşayış məskəni olan bir kəndin adıdır. Sündü sözünün fonetik quruluşuna, morfoloji strukturuna görə türk sözü olduğu göz qarşısındadır. Leksik mənəsi ilə arxaik olub «sü-qoşun, ordu» mənəsində qədim türkdilli abidələrdə işlənmişdir.

¹ Əbu Həyyan əl-Əndəlusi. Kitab əl-idrak li-lisan əl-ətrak, B.:1992, s.43.

² Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tərkibində işlənən söz və coğrafi terminlər lüğəti. B.: «Elm», 2000, s.29.

³ Cavadov Ə.M. «Qız qalası» toponimi haqqında/ Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. B.: 1987, 125-126.

⁴ Murzaev G.M.Slovar narodnix qeoqrafikix terminov. M.: Misl, 1984, str. 299, 127.

⁵ Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. B.: Azərneşr, 1993, s.137.

⁶ Sümər F. Oğuzlar. B.: Yazıçı, 1992, s.158.

Süngü, süngü (sünüş) «vuruş», «döyüş», «savaş» mənalarında olub eyni köklü sözlərdir. Bu gün də süngü, suvari sözlərində bu arxaik sözün izi qalmışdır.

Süngü oykonimini XIX əsrin əvvəlləri və XX əsrdə Mərkəzi Qazaxıstanın böyük bir ərazisini tutmuş «süyündik» tayfası ilə də əlaqələndirmək olar. Çünki bu tayfa birləşməsinə daxil olan «bazar» tayfasının da izləri Azərbaycan toponimlərində yaşayır. Q.A.İnsebayev, E.Z.Kajibekov həmin tayfanı qaraqalpaqların (süyündik), ağ nuğayların (suyunduk), özbək (lokay) və türkmən (yonut) tayfalarının (soyunçek) tərkibində qeyd olunduğunu bildirirlər¹. Q.D.Canuzakov bu etnonimin «sevindik», «heyran olduq» mənalarını bildirdiyini qeyd etmişdir².

Dissertasiyanın II fəslı «Onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri adlanır». «Xüsusi isimlər hər şeydən əvvəl və hər cür üslubi boyalardan kənarda dilin leksik materialdır. Bu isimlər ümumi və xüsusiyyətdən asılı olmayaraq, birinci növbədə sözlərdir. Sözlər isə həmişə üslubi rəncələrə qarşı çox həssasdır³. Üslubi vasitələr (fonetik-qrafik, leksik-semantik, frazeoloji, sintaktik) içərisində onomastik üslubi vasitələr mühüm yer tutur. Onlar bədii əsərlərdə əsərin məzmununa, ideyasına, janrına, bədii məqsədə uyğun olaraq müxtəlif məqamlarda işlənir. Bundan başqa, hər hansı sənətkarın fərdi üslubunun öyrənilməsində də onun əsərlərinin onomastikası mühüm nitq elementidir.

S.Ə.Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, M.Hadinin və A.Səhhətin əsərləri, əsasən, lirik (məhəbbət və ictimai lirika) və satirik üslubları əhatə edir. Onomastik leksikanın lirik və satirik əsərlərdə işlənmə xüsusiyyətlərinin spesifik cəhətləri vardır ki, bu əsərlərin üzərində həmin cəhətləri müəyyənləşdirməyə çalışmışıq.

Lirik əsərlərdə xüsusi adların üslubi xüsusiyyətləri. Klassik üslubda yazılmış əsərlərin – lirik-romantik poeziyanın leksikasının bir hissəsini təşkil edən xüsusi adlar poetik fiqurlar kimi əsərlərin bədii süzgəcindən keçmişdir. S.Ə.Şirvaninin məhəbbət lirikasında, M.Hadinin ictimai məzmunlu poeziyasında bu adlar obrazlılıq yükünün ağırlıq mərkəzini özündə saxlayır. M.Füzuli məktəbinin böyük davamçısı S.Ə.Şirvaninin lirik şerlərində klassik ənənə qorunurdu. XX əsrdə yazıb-yaratmış M.Hadinin poeziyasının klassik lirika ilə onomastik yaxınlığı onun romantizmi ilə bağlıdır. Lakin tarixi-əfsanəvi adların semantik motivləşmə xüsusiyyətləri məhəbbət lirikası və ictimai poeziyada müxtəlifdir.

Məhəbbət lirikasında xüsusi adlar. S.Ə.Şirvaninin divanına daxil olan şerlərdə bu adlar, əsasən, məhəbbət qəhrəmanlarının simvollarıdır. Oxucunun estetik duyumu, mənə incəliklərinə varmaq imkanı həmin adlarla bağlı sujetlərə bələd olması ilə bağlıdır. Məsələn: *Yusiflə* bağlı əfsanələrlə əlaqədar bu ad

¹ Инсебаев Г. А. Кajibеков Е.З. Некоторые предварительные результаты сопоставления и анализа названий родоплеменных групп Адай и субийндык/ Тюркская ономастика. «Наука», Алма-ата: 1984, str.103-107.

² Yəni orada: s. 103.

³ Hacıyev T. Satira dili «Molla Nəsrəddin dili». Bakı, ADU, 1975, s.72.

«məhbub», «gözəl», «aşıq», «xəyanətə düşər olmuş», «həsrəti çəkilən (insan)» simvoluna çevrilmişdir: «...əlli Yusif tapılır külbeyi əhzanımda»¹. Yusiflə bağlı süjetlərin digər personajları da bu metaforik ifadələrdə işlənir: *Yaqub «dərqli», «ata», «əzab çəkən (insan)», «sevən, intizarda olan (aşıq)», Əziz «xeyirxahlıq»* rəmzi mənalarda işlənir. Yusiflə olaqədar «Yusif-gülçöhrə», «Yusif-kənan», «Yusif həsrəti», «Yusif bazarı», «məhi-Kənan» obrazlı ifadələri klassik ədəbiyyatda neçə əsrlər boyu işlənərək sabitləşmişdir. «Əyyub səbri» hamıya tanış ifadədir. Aşıqanə şerdə bu ifadə aşıqın səbrini təmsil edir: «Səbri-Əyyub görək aşıqı dilsüxtədə...»². Süleyman bədii fiqur kimi «doğru yol göstərən», «ədalətli hökm çıxaran», «quş dili bilən», «dünya mülkinin sahibi», «aşıq» mənalara malikdir: «Mərdünü dildə xəyal ilə həmquş olmuş, sanki, Bilqeyse edib şərh Süleyman xəlvət»³. Başqa nümunələrdə isə Süleyman məşuqəni təmsil edir: «Mən ol muri-zəifəm kim, alim yetməz Süleyman...»⁴. «Müki-Süleyman», bəzmi-Süleyman (istədiyi zaman quşlar və heyvanlar onun məclisində hazır olarmış), «Bilqeysi-məna» oxuculara məlum sujetdən xəbər verir. *Xızır* adının semantik imkanları daha çox onun zülmət səltənətinə gedərək orada dirilik suyundan içməsi və ölümsüzlük qazanması ilə bağlıdır. «Ölməzlik», «əbədlilik», «ağıl və elm sahibi», «vüsala yetmiş aşıq» bu adın lirik şerdə semantik mənə strukturuna daxildir. *Xızır*dan fərqli olaraq, *İskəndər «vüsala yetməmiş aşıq»* kimi motivləşir (İskəndər dirilik suyundan içə bilməmişdi).

Adların obrazlı mənalardan istifadə edərkən çox zaman cinsinə və digər cəhətlərinə görə eyni müstəvidə dayanmayan şəxslər bənzədilir və ya təmsil olunur. *İsa* məşuqəni *Məryəm* isə aşıqı təmsil edir: «*Təcridi-lətafətdə sən İsayi-zamansan, İsaya. Nigarım, qəmi-Məryəm nə üçündür?*»⁵.

S.Ə.Şirvani məhəbbət şerlərində aşıq-məşuqə cütliyünü metaforik adlandırmaq üçün təkcə məhəbbət qəhrəmanlarını (Şirin-Fərhad, Leyli-Məcnun və s.) seçmir, həm də ictimai mövqeyinə görə fərqlənən *Mahmud-Ayaz*, *Məhəmməd-Bilal* cütlüklərinə də müraciət edir. Ayaz Mahmudun (Sultan Mahmud Qəznəvi) qulu, Bilal isə Məhəmmədin (peyğəmbər) azançısı olmuşdur, onlar öz xidmətçilərini çox sevirmişlər. Qeyri-bərabər mövqeyi (ağa-qul) şəxslər arasındakı münasibət bu adların aşıq-məşuqə kimi motivləşməsi üçün əsas götürülür: məhəbbət şerində məşuqə aşıqə nisbətən həmişə yüksək məqamdadır. Məhəmməd və Mahmud da ona görə məşuqəni simvolizə edir. Bilal və Ayaz isə onların qarşısında sevərək kiçilən aşıqlərdir: *Bu səltənəti-əşqdə Mahmud tapılmaz, Hər guşədə afaqın Əyazi çox imiş, çox»*⁶, «*Sənsən bu əsrin, ey hüti-ziba, Məhəmmədi, Kim, Seyyid astanana kəmtər Bilal olur*»⁷.

¹ Şirvani S.Ə. Əsərləri 3 cildə, 1 cild. B.: EA, 1967, s.45.

² Yəni orada: s.272.

³ Yəni orada: s.272.

⁴ Yəni orada: s.406.

⁵ Şirvani S.Ə. Əsərləri 3 cildə, 1 cild. B.: EA, 1967, s.45.

⁶ Yəni orada: s.113.

⁷ Yəni orada: s.225.

Şərq folklorunda mənfi cəhətdən qiymətləndirilən tarixi-əfsanəvi şəxs adlarından lirik poeziyada geniş istifadə olunur. Belə adlara *Nəmrud*, *Qarun*, *Əşas*, *Firon*, *Haman*, *Zöhhak*, *Dəccal* və b. aiddir. *Nəmrud* qədim Babilistanın əfsanəvi hökmdarı olmuşdur. Üzügülməz, çox sərt, daş ürəkli adam rəmzi kimi tanınır. «Əfsanəyə görə, Babil şəhərini tikdirmiş və onun hökmdarı olmuşdur, özü büt-pərəst imiş. İbrahim peyğəmbər büt-pərəstliyin əleyhinə getdiyindən və Nəmrudu da bu işə dəvət etdiyindən Nəmrud onu yandırmaq üçün oda atmış, guya, əd Güllüstana çevrilmiş və İbrahimi yandırmamışdır. Bununla belə, Nəmrud yenə imana gəlmədiyindən, guya, vücuduna milçək daraşaraq onu tələf etmişdir»¹. «*Atəşi-Nəmrud*» ifadəsi buradandır. Məhəbbət lirikasında İbrahim *əzab çəkən aşiq*, Nəmrud isə «*əzab verən məşuqə*»dir, «*atəşi-Nəmrud*» «*yarın cövri-cəfası*» mənasını verir: «*Ki, Brahimə abi-lütfündən, Oldu gülzar atəşi-Nəmrud*»².

Haqqındakı əfsanələrlə bağlı olaraq, Qarun «varlı», «Lovğa», «*təkəbbürlü*», *Əşas* «*paxıl*» simvolik mənasını daşıyır: «*İstinab eyləmə meylən, bu o cövhdər kim, Əşası Hatəm edər müflisi Qarun eylər*»³. Bu beytdə «Əşas» «Hatəm»lə antiteza təşkil edir, çünki *Hatəm* (*Tayi*) səxavətli ərəb varlısı olmuşdur.

Harut və *Marut* şəhr mələikələri olduğu üçün «gözəlin schrlı gözləri»nin poetik sinonimi kimi işlənir. Əzrail «*can alan*» anlayışı bildirir, *Lat* və *Mənat* (büt) isə gözəlin obrazlı- metaforik adıdır.

Realist şerddə və satirada toponimlər çox zaman nominativ funksiya daşıyaq baş verən hadisənin yerini bildirməyə xidmət edərsə, klassik üslublu məhəbbət lirikasında bunlar emosional-ekspressiv funksiya daşıyır. Toponimlər daha çox həmin adı daşıyan coğrafi məkanın onu məşurlaşdıran neməti, gözəlləri, hansı cəhətdənsə fərqlənən adamları, müqəddəs yerləri, orada baş vermiş yadda qalan hadisə və s. ilə əlaqədar bədii vasitəyə çevrilir. Toponimlərə ölkə, şəhər, ziyarət yerləri, çaylar və dağların adları və astronomiyə əsaslanan yaranan məcazlar daxildir. Toponim əfsanəvi olduqda isə onunla bağlı əfsanə ilə əlaqədar obrazlı mənə strukturuna malik olur.

«*Ləli-Bədəxşan*», «*naşeyi-Çin*», «*Misir şəkəri*», «*məhi-Kənan*», «*Ənqayi-Qaf*», «*Dəşt-i-Xəta*» toponimlər əsasında yaranmış metaforalardır. Birləşmə şəklində olmadan da belə yer adları həmin cəhətlərə işarə edir. *Xüllər* saf şərabı ilə məşhur olan yerdir. Şərab isə «*şadlıq*», «*məstlik*», «*vüsəl*» timsalı kimi işlənir: «*Məstü məxmur gözündən meyi-Xüllər tökülür*»⁴. *Xülləx* gözəlləri ilə məşhur olan şəhərdir. «*Şahidi -Xülləx*» «*gözəl*» mənasındadır: «*Mənə mey ta xəti - bəğdad ver, ey şahidi-Xülləx...*»⁵. *Çin* və onun qədim adı *Xəta* S.Ə.Şirvani

¹ Yəni orada: s.93.

² Yəni orada: s.129.

³ Yəni orada: s.250.

⁴ Şirvani S.Ə. Əsərləri 3 cildə, 1 cild, B., EA, 1967, s.269.

⁵ Yəni orada: s.50.

likasında öz müşkü ilə obrazlılıq qazanır. Müşk isə klassik poeziyada ən çox işlənən məcazlardan olub gözəlin züflərinə bənzədilir (bənzəyən əlamət müşkün əbridir). Nafe də eyni mənədadır: «Zülfünə söylədilər müşki Xətə, nafeyi-Çin...»¹. Öz ləli ilə məşhur olan *Bədəxşan* və *Yəmən* şəhərlərinin adları da məhəbbət lirikasında «ləli-Bədəxşan», «ləli-Yəmən» kimi işlənərək «ləli-ləb» ifadəsi ilə sinonim cərgə təşkil edir. *Kəbə* müsəlmanlarının dini mərkəzi kimi müqəddəs yerdir. Məhəbbət lirikasında təşbih, mübalğəli təşbih, metafora, simvol kimi geniş şəkildə işlənmişdir. Gözəl və ya onun üzü Kəbəyə, üzündəki xal Kəbədəki daşa bənzədilir. Bəzən isə Kəbə «yarım kuyi» mənasında işlədilir.

Bədii ədəbiyyatda etnonimlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Onlar «bədii mətnin tarixiliyini daha da artırır»². Bu adlar emosional-ekspressiv funksiya daşıyarkən aid olduğu etnosun fiziki, mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətləri, onlarla bağlı tarixi hadisələr bənzətmədə assosiasiya üçün əsas olur. Məsələn, dərindən qaralığı əsasında saçlara bənzətmə: «Xət gəlib ruyinə Rum içrə düşübdür qovğa»³.

Çay, çeşmə, dəniz adları – hidronimlər, adətən, aşıqın, ya məşuqənin göz yaşlarını təmsil edir.

Dağ adlarından daha çox *Sina*, *Tur*, *Mina*, *Bisütun*, *Qaf* adlarına rast gəlinir. Bu adlar onlarla bağlı əfsanələrin motivləri əsasında məcazlaşır. *Sina*, *Tur-Musa*, *Mina-İbrahim-xəlil*, *İsmayıl*, *Qaf-Ənqa* quşu ilə bağlı süjetlərlə məşhurdur. *Sina*, *Tur* nuru ilə gözəllik, eşq təmsalidir. «*Kuhi-Qaf*» Ənqa quşunun özünə mənzil etdiyi yerdir. «*Tənhalığa çəkilmək*», «*gizlənmək üçün yer*» anlayışını məcazi şəkildə ifadə edir.

İctimai lirikada xüsusi adlar. İctimai məzmunlu lirika həmişə aşıqanə şərlə qoşa yaranmışdır. Onomastik leksika və onun üslubi xüsusiyyətləri bu şərlərdə məhəbbət lirikasından fərqlənir. Burada ədəbi metod da mühüm rol oynayır.

M.Hadi romantik şair olduğundan onun poeziyasının onomastikasının tərkibi S.Ə.Şirvaninin divanına daxil olan əsərlərin onomastikasına yaxındır. Yəni burada dini-əfsanəvi adlar üstünlük təşkil edir. Lakin fərq bundadır ki, M.Hadi poeziyasında bu adlar məcazlaşarkən onların təmsil obyektini və bədii məqsəd dəyişir. S.Ə.Şirvani lirikasında aşıqı, məşuqəni və onların müxtəlif cəhətlərini təmsil edən xüsusi adlar M.Hadi poeziyasında istiqlalı, elmi, maarifi, ictimai idealları və bu ideallara qarşı duran ictimai qüvvələri təmsil edir. M.Hadi dini-əfsanəvi, tarixi adları işlədərək onlarla bağlı hadisələrlə öz dövrü arasında paralellər yaradır, bu adlarla bədii vasitələr kimi istifadə edir. Şair «ölüm-dirim mübarizəsi geden vətəni» Meydani-Kərbəla adlandırır. Rəvayətə görə, məşhər günü İsrafil (mələk) sur çalaraq ölümləri oyadacaqdır. M.Hadi «*Suri-Siraflı*» ifadəsi ilə «cəhalət qəbrində yatan insanları oyatmaq vaxtı çatdığını bildirir: «*Nəxi*

¹ Yəni orada: s. 203.

² Qurbanov A.M. Poetik onomastika. B.: APL, 1988, s.34.

³ Şirvani S.Ə. Əsərləri. 3 cildə I cild, B.: EA, 1967, s.57.

olmadadır, dinləsəniz suri-Sırafil, Ey qəbri-cəhəltədə yatan, ol dəxi bidar!»¹. Onun şerlərində Yusif vətəni, onun azadlığını, xalqın ümidini təmsil edir, bunlar isə hələ məhbəsdədir: «Ümid Yusifi-məhbəsdə... Ah, hürriyyət!»².

Məhəbbət şerlərindən fərqli olaraq bu şerlərdə Tur yarın kuyi, Musa aşiq, allahın nuru isə gözəlin sifəti deyil, burada Tur vətən, Musa Azərbaycan xalqı, nur isə elm, maarif, hidayət nurudur. Bəzən isə, ümumiyyətlə, aləm «Turi-Sinadır. «Əzab» məcazi mənası daşıyan «Atəşi-Nömrud» isə məhəbbət əzabı deyil, ictimai əzab, zülmüdür. Şair insanların tarixi faciələrini göstərmək üçün Adəm, Həvva, Nuh, Lüt, Yəqub, Yusif, Musa, Neron, Firon, Sokrat, Məryəm oğlu (Məsih), Əhməd, Zərdüşt, Məhəmməd kimi şəxs adlarını, Quran, Tövrət, İncil, İyqan kimi müqəddəs kitabların adlarını çəkir, tarixin mənzərəsi yaranır: «O Sokrat əsri: dillər xəstə, bədərman halında, O Məryəm oğlunun da əsri qəbristan halında»³.

Ayrı-ayrı tarixi dövrlərin şəxs adları ilə adlandırılması üslubi zaman anlayışı yaradan metonimiyalardır: *Nuhun vaxtı*, «Sokrat əsri», «Məryəm oğlunun əsri», «Cənabi-Əhməd əsri», «Yusif vaxtı», «Musa əsri», «Zərdüşt əsri» və s.

Beləliklə, M.Hadinin romantik poeziyasında bütün xüsusi adlar hürriyyət və maarifçilik ideyalıma xidmət edir. Çin toponimi burada müskü xatırlatmır, məhəbbət fiquru deyil, əxz ediləcək maarif, elm aranan «uzaq-uzaq ellər» üslubi mənasını ifadə edir: «Əgər Çin ölkəsində olsa, cüyəndə olaq elmi...»⁴.

Həmin dövrün realist ədəbiyyatında, xüsusilə satirasında isə bu adlar artıq çox az işlənərək, onları real, müasir adlar əvəz edir.

Xüsusi adlar komik vasitələr kimi. Satirik əsərlərdə xüsusi adların ifadəlilik imkanlarının özünəməxsus cəhətləri vardır. «Satira ustası mənfi tipi damğalamaq üçün elə adlar seçə bilir ki, bu adlar obrazı ilk andan gözədən salır, onun ictimai nüfuzunun son dərəcə aşağı olduğu aydın görünür»⁵.

Klassik ədəbiyyatda işlənmiş tarixi-əfsanəvi adlar, folklor, «Şahnamə» və digər bədii əsərlərin qəhrəmanlarının adları, məcazlər yaratmaq üçün istifadə olunan ölkə və şəhər adları, müqəddəs dini və bədii kitabların adları satirik əsərlərdə də istifadə olunmuşdur. Amma bu zaman bu adlar ciddi-lirik məzmununda məhrum olaraq komik məqamlarda işlənir, bəzən isə ümumi satirik situasiyada gülüş doğurur. Bu, zidiyyətli, qeyri-uyğun müqayisə, bənzətmə, qarşılaşdırma əsasında yaranır. «Xarici görünüş, xarakter, temperament, vordiş etibarilə fərqli və ya zidd insan tiplərinin müqayisəsi, qarşılaşdırılması yolu ilə kontrast yaradılması bədii ədəbiyyatda xüsusi nəzərə çarpan gözlənilməzlik üsullarındandır»⁶. Məsələn, M.Ə.Sabir güclülər qarşısında aciz olan, gücsüzlərə

¹ M.Hadi. Seçilmiş əsərləri. I c., Bakı, Elm, 1978, s.44.

² Yəni orada: s. 44.

³ Yəni orada: s. 329.

⁴ Yəni orada: s.10.

⁵ Kazımov Q. Komik-bədii vasitələr. B. Yazıçı, 1983, s.139.

⁶ Kazımov Q. Bədii ədəbiyyatda komizm üsulları. B.: «Maarif», 1987, s.137.

qarşı aslanə dönən qoca baqqalı «Rüstəmi-dastanə dönən Zal kişi» adlandırır: «*Ağrın alım, ay qoca baqqal kişi, Rüstəmi dastanə dönən Zal kişi*»¹.

Klassik aşiqanə şerhdə müqəddəs bilinərk gözəlin kuyi, gözəlin üzü ilə müqayisə olunan Quran, Məkkə, Mədinə Sabir satiralarında pulu bütün mənəvi dəyərlərdən üstün tutan şəxsin dilində pulun metaforik adına çevrilir: «*Müşəfin, Məkkəm, Mədinəm, qibləm, ərkanımmısın?*»². Məhəbbət şerində məşuqənin şirin sözünün, ləblərinin bənzədildiyi «*Ləli-Yəmən*». «*durru-Ədən*» Sabir satirasında küpəgirən qarının «çərən» sözləri-qızlara nəsihətidir: «*Qarı nənənin sözlərini sanma çərəndir, canım, gözüm, ay qız! Hər kəlməsi min ləli-Yəmən, dürrü-Ədəndir*»³.

Satirik üslubun tələblərinə görə, orada müasir adlar üstünlük təşkil edir. Satirik poeziyada real adların komik vəziyyətə salınması və tipik adların uğurlu seçimi satirik məzmununun açılmasına kömək edir. Avam, cahil, bədbəxt insanları təqdim edərkən Sabir ənənəvi müsəlman adlarından («*Xandostu, Xanbacı, Xansənəm, Ağca Zalxa, Fatma, Tükəzban, Nəqdi, Fahrət, Manaf, Qafar Sadiq* və s.) istifadə edir. «*Fatma-Tükəzban*» ifadəsi «*avam, gözü açılmamış, savadsız (qadınlar)*» anlayışının obrazlı-satirik ifadəsidir. «*Anna*» və «*Sonya*» isə ona əks qütbə dayanan, həm də qeyri-milli, mənəvi-əxlaqi cəhətdən antipod hesab edilən tiplərin ümumiləşdirilmiş obrazı olub, kifayət qədər motivləşmiş, obrazlılıq yükü qazanmış adlardır: «*Hərə bir Annanı, Sonyanı tutub zeyf çəkər*»⁴. Əgər rus qadınlarını *Anna, Sonya, Liza* təmsil edirsə, kişilərini *İvan* təmsil edir: «*Bu əməldən ucalarsan, İvan namin olarsan, Amilyanov olarsan*»⁵. M.Ə.Sabirin bir çox tipik obrazları kimi, İvan və Sonya da A.Səhhət satirasında komik vasitələrdir: «*Bilməm ki, istədiklərinə nail oldular, Ya qucdular, ya yox İvanın Sonyasını?*»⁶.

«Uydurma adlar, ləqəblər, rütbə, titul bildiren sözlər satirik tipikləşdirmə vasitəsi kimi sənətkara daha çox kömək edir, komik sənətkarın əlində ön mühüm tipikləşdirmə vasitəsinə çevrilir»⁷.

Ləqəblər S.Ə.Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, A.Səhhətin əsərlərində müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. XIX əsrin ənənələrinə uyğun olaraq, S.Ə.Şirvaninin satiralarında satirik tiplərin əksəriyyəti ləqəblərə malikdir. M.Ə.Sabirin satiralarında isə Hacı, Kərbəlayı, Molla, Məşədi kimi dini titullar satirik ləqəblər kimi işlənmişdir. *Kabla Səbzalı, Molla Qəvam, Molla Səlam, Molla Hacı Baba, Hacı Piri, Kabla Aşır, Kəlb Cəfər, Kəlbəli, Hac Mirzə Həsən* və b. Sabir satirasının mənfii tipləridir.

¹ Sabir S.Ə. Hophopnamə. B.: Yazıçı, 1979, s.135.

² Sabir M.Ə. Hophopnamə, B.: Yazıçı, 1979, s.207.

³ Yəni orada: s.46.

⁴ Sabir M.Ə. Hophopnamə. B.: Yazıçı, 1979. s.66.

⁵ Yəni orada: s.64.

⁶ A.Səhhət. Əsərləri. 2 cildə, I cild, B.: Azəröşər, 1975, s.141.

⁷ Kazımov Q. Komik-bədii vasitələr. B.: Yazıçı, 1983, s.139.

«Ayama, ləqəb və təxəllüslər kimi, gizli imzalar da dildə ciddi üslubi məqsəd daşıyır, karikatura obrazlılığı yaradır»¹. Satirik imzalarda obrazlılıq məntədən kənarında şəkillilik, modellilik zəminində yaranan potensial obrazlılıqdır. Mətnlə sintaktik əlaqədə olmayan bu satirik fiqurlar onun məzmununu ilə kontekstual əlaqədədir. Bu cəhətdən satirik imzaları iki yerə bölmək olar: 1) mətnin məzmunu ilə birbaşa bağlı olan imzalar; 2) mətnin məzmunu ilə birbaşa bağlı olmayan, ixtiyarı seçilmiş imzalar. Məsələn: «*Yetim qızıcıq*» («Qoyma gəldi»), «*Tükəzban cici*» («Uşaqdır»), «*Bir alim*» («Açıldıqca sənin sübhün, mənim də hörmətim artır») «*Qarınqulu*» («Mahi-Rəməzandır»), «*Yetim Mədəli*», («Füzuliyə bənzətmə») və b. imzalar öz dili ilə özünü ifşa edən tipin imzasıdır, yəni məzmunca bağlıdır, ya da satirik məzmunun mənimlənməsinə birbaşa kömək edir. «*Qoca bəy*», «*Nizədar*», «*Qoca əmi*», «*Qoca iranlı*», «*Yaramaz*», «*Çayda çapan*», və b. imzalar isə məzmunla birbaşa bağlı deyil. Hər iki halda imzaların əksəriyyəti komik təbiətə malikdir. «*Qabaqda gedən zəncirli*», «*Nizədar cənabları*», «*Obaşdançı*», «*Qarınqulu*», «*Boynuyogun*», «*Patlı*» (M.Ə.Sabir), «*Sarsaq*», «*Şeyx Seypur*» (A.Səhhet) və s. belə imzalardandır.

M.Ə.Sabir müxtəlif müəlliflər tərəfindən mətbuatda işlənən gizli imzalardan əsərlərində bədii vasitə kimi istifadə etmişdir. Onun əsərlərində *Gop-qop* («Həyat» qəzetində imzalardan biri), *Başıqapazlı*, *Biqəm*, *Bidərd*, *Qızdırmalı*, *Təşnələb*, *Didənəm*, *Molla Mozalan* («Molla Nəsrəddin» jurnalında işlənmiş imzalar), *Məşədi Sijimqulu* (Ə.Nəzminin «*Molla Nəsrəddin*»də imzası), *Heyvərə* («Günəş», Yeni həqiqət» qəzetlərində işlənən gizli imza), *Birisi* (N.B.Vəzirovun «*Səda*» qəzetində işlətdiyi gizli imza) və b. imzalar həmin dövrün mətbuatında işlənən imzaların mənzərəsini yaradır.

Satirik əsərlərin dilində perifrəzalardan da komik vasitələr kimi istifadə olunur. Bu zaman «obrazın əsl adı əvəzinə, onun əlamətlərindən biri ad ifadə edən xüsusi ismə çevrilir»². Bu məqsədlə şəxslərin komik vəziyyətə salınmış «ata adından, digər qohumluq münasibəti bildiren adlardan və b. perifrəzalardan istifadə olunur.

S.Ə.Şirvanidə ata, oğul, baba bəzən ana adları eyni funksiyada çıxış edir: «*Eldar beçə*», «*Qaraqaş oğlu*», «*nəvvadəyi-dəllək Səfər*» və s. M.Ə.Sabir şerlərində perifrəzalar daha çox Məhəmmədəli şahın ünvanına işlədilir: «*ali-Qaçar*», «*boynu yofun*», «*Ümmi-Xaqan oğlu*», «Ana adı ilə adlandırma Şerq psixologiyasına görə, təhqiredici ad sayılır». «Ümmi-Xaqan oğlu» şah üçün təhqirli ad olub «anasının oğlu» deməkdir. Bundan başqa, M.Ə.Sabirin şerlərində «*Yedici Xansənəm arvadın əri*», «*Qonşumuz Ağacanın əri*», S.Ə.Şirvaninin satiralarında «*Nə-nəş oğlu*» da belə motivlərlə işlədilmişdir.

Real adların təhrif olunmasının komik vasitə kimi işlənməsinə daha çox XX əsrin əvvəllərində yaranmış satirik poeziyada rast gəlirik. Belə adlardan biri Məhəmmədəli şahın adıdır. Bu adın təhrifi bir tərəfdən ona görə diqqətə cəlb edir

¹ Cabbarov X. Sənətkar, söz, üslub (Bədii üslubda obrazlılıq problemi), B.: 1993, s.108.

² Hacıyev T. Satira dili. «Molla Nəsrəddin»in dili, B.: ADU, 1975. s.84.

ki, o şahdır, adətən, şah adları təmtəraqlı müşayətedici sözlərlə, titul və epitetlərlə təqdim olunur. İkinci tərəfdən, ad elə təhrif olunur ki, onun mənası təhqiredici tərzdə dəyişir: «Məhdəlidir, əskiklərin biridir»¹, «Qoy desinlər Məhdəli düşdü Ades sövdasına»², «İranlı deyil, cümlə bilir, Məhdəliyəm mən»³. Adın transformasiyası nəticəsində «dəli» komponenti yaranmışdır ki, əsas güllüş doğuran budur.

Kərbəlayi titulumun qısa tələffüz naminə Kəbəleyi, Kəlbeyi, Kəlbali formalarına düşməsinə xalq danışq dilində də rast gəlinir. Lakin M.Ə.Sabir, bəzən də S.Ə.Şirvani satırlarında bundan satirik vasitə kimi istifadə edilir: «Hər nələsə Kəlb Cəfər, Kəlbəli»⁴, «Nə Kalba Səbzallarda bu xəvfü vəhşət olaydı»⁵, «Kəlbə İsmayılın atası olubdur porsuq»⁶.

«Kəlb» ərəbcə «it» mənası daşıyır. Beləliklə, bu adlar «it Cəfər», «it Əli», (və ya Əlinin iti), «İt Aşur» mənasını verir, Kəlb Cəfər, Kəlbəli adları Əbdülcəfər, Əbdüləli ad modelinin satirik şəkli salınmış forması da ola bilər.

Xüsusi adlarda informasiyavericilik. Bədii əsərlərdə xüsusi adlar iki funksiya daşıyır: 1) informasiyaverici, 2) emosional-ekspressiv. Hər iki halda bu adlar bədii məqsəddə xidmət edir.

Nominativ funksiyadan məhrum olmamış xüsusi adların bütün kateqoriyaları mətnin tarixliyinə, informasiyavericiliyinə xidmət edir, onlar hər hansı real hadisənin, prosesin ya subyekt, ya obyekt, ya da məkanı, coğrafiyası haqqında məlumat verir. S.Ə.Şirvaninin şərlərindəki *Puçin, Məlikbəylərov, Aleksandr, Lələyov, Kolbakın* və b. bu kimi siyasi hakimlərin, məmurların adları həmin dövrün siyasi proseslərini əks etdirir.

M.Ə.Sabir, M.Hadi və A.Səhhətin təxminən eyni dövrdə yaşaması onların əsərlərində paralel olaraq *Eynüddövlə, Əbdülhəmid, Ənvər, Səttar xan* kimi tarixi şəxslərin adlarının çəkilməsinə səbəb olmuşdur. «M.Ə.Sabirin satırlarında y.e.ə. şah olmuş Daradan tutmuş Məhəmmədli şah qədər əksər İran şahlarının adlarına təsadüf olunur. Bu adların əksəriyyəti müxtəlif məqsəd və münasibətlərlə Məhəmmədəli şahla əlaqədar olaraq işlədilmişdir»⁷. Onun əsərlərində *Mir Cavad, Mirzə Hüseyn, Ətabək, Yəfrem, Bağır, Sipəhdar, Zilli-Sultan* kimi onlarla real hadisələrlə bağlı şəxslərin adları çəkilir. «Fəxryyə» şərinə isə *Məlikşah, Büzürg, Çingiz, Xarəzmlər, Qaraqoyun, Ağqoyun, Teymurləng, Xan İldırım, Toxtamış, Qızıl Orda, Şah İsmayıl, Sultan Səlim, Nadir şah* kimi adlar 7-8 əsrlik bir dövrün tarixi hadisələrini əks etdirir.

¹ Sabir M.Ə. Hophopnamə. B.: Yazıçı 1979, s.67.

² Yəni orada: s.189.

³ Yəni orada: s.142.

⁴ Yəni orada: s.251.

⁵ Yəni orada: s.166.

⁶ Şirvani S.Ə. Əsərləri. 3 cildə, II cild, B., EA, 1979, s.29.

⁷ Məhərrəmov R. Sabirin dili (leksik-semantik kateqoriyalar), B.: «Maarif», 1976, s.30.

«Yeni realist ədəbiyyat, xüsusilə satirik üslub bədii dildəki toponimik adları tamamilə adlaşdırdı»¹. Bu adlar oxucu üçün mücərrəd deyil, real konkret məkan əks etdirən adlardır:

*Asudəlik bu saat yerdən göyə cahanda,
Var isə vardır ancaq İranda, hər məkanda.
Təbrizdə, Sərabda, Xatxalda, Xaçobanda,
QeyratlıŞahsevəndə, hər anda, hər zamanda...²*

Məhəbbət lirikasında ləli, müşkü, ahüsü, gözəlləri ilə məşhur olan şəhər adları satirada «qoçusu» (*Bakı*), «uzunburun milçəyi» (*Salyan*), «qumarxanələri», (*Kürdəmir*), «şərabxanələri» (*Dənkəran*), «qız alqı-satqısı» (*Qazax*), «odlanan tayaları» (*Ərəs, Sədəri*) ilə məşhur olan milli toponimlərlə əvəz olunur və bu adlar real olaraq baş verən hadisələrin coğrafiyasını əks etdirir.

Dissertasiyanın «Nəticə» hissəsində araşdırmanın əsas müddəaları ümumiləşdirilmişdir:

-tədqiq olunan əsərlərdəki onomastik material müxtəlif metodlarla linqvistik təhlilə cəlb edilmişdir, xüsusi adların müxtəlif növ və kateqoriyalarının işləndiyi dövrə qədərki təşəkkül və formalaşma xüsusiyyətləri, adalmanın qaynaqlandığı mənbələr, motivləşmə meyarları, ictimai, tarixi, mədəni hadisələrin təsiri ilə onlarda baş verən dəyişikliklər, bu adların yazılı ədəbiyyatda işlənmə xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır;

-bu mənbələrdəki 2000-dən çox onimin təxminən 500-ü nümunə kimi istifadə olunmuş, onun isə yarıya qədəri ayrı-ayrılıqda leksik-semantik və ya üslubi təhlilə cəlb edilmişdir;

-şəxs adlarının bu əsərlərin dilində öyrənilməsi faktları göstərir ki, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan antroponomikasının ən mühüm xüsusiyyəti onun özündə türk, ərəb, fars və rus ad sisteminin xüsusiyyətlərini birləşdirməsidir, bu cəhət həmin adların çoxkomponentli olmasını şərtləndirir.

-əsas və köməkçi ad kateqoriyaları içərisində ərəb və fars mənşəli adların üstünlük təşkil etməsi islamlaşma ilə əlaqədar olub, həmin adlar dilimizin qanunlarına uyğunlaşaraq demək olar ki, milli adlara çevrilmişdir;

-milli mənşəli apelyativlər əsasında formalaşan adlar daha çox ləqəblər və satirik imzalıdır ki, bu da onların ümumxalq dilindən qaynaqlanması ilə əlaqədardır;

-dissertasiyada Şatır, Şoltı, Təklə, Qurutdu, Abdal, Yedici, Obaşdançı, «Ağlar-güləyon», «Cibişdanqulu», «Tükəzban cici», «İran qurdu» və s. köməkçi adların motivləşmə xüsusiyyətləri aydınlaşdırılmışdır;

-tədqiqatda etnonimlər həm ayrıca, həm də digər onomastik vahidlərin tərkib hissəsi kimi təhlil olunaraq onların Azərbaycan onomastikasına daxil olmasını şərtləndirən amillər və linqvistik əsasları nəzərdən keçirilmişdir;

¹ Hacıyev T. Satira dili. «Molla Nəsrəddinin dili», B.: ADU, 1975, s.111.

² Sabir M.Ə. Hophopnoma. B.: Yazıçı, 1979, s.225.

-toponimlərin dil xüsusiyyətləri isə spesifikasiyası ilə fərqlənir, bu adların öksəriyyəti milli mənşəli olub, Azərbaycan və ümumtürk dillərinə məxsus həm ümumişlək, həm də arxaik elementləri özündə ifadə edir;

-toponimlər və hidronimlər cərgəsindən olan Basqal, Kərkənc, Göylər, Əngərəxan, Qızmeydan, Qaraxıdır, Sədnərud, Qələbazar, Sindi, Diyallı, Qışensə, Qoşunlu, Donqara, Aygır və s. adlar tarixi-lingvistik təhlilə cəlb edilərək onlardakı türk arxetipləri müəyyənləşdirilmişdir;

-araşdırılan mənbələrdə onomastik leksikanın üslubi xüsusiyyətləri ayrınlanmışdır, oxşar və fərqli cəhətləri aşkarlanmışdır;

-klassik üslubda yazılmış poeziyada işlənmiş tarixi-əfsanəvi adlar, əsasən məcazlar kimi işlənir, belə bədii fiqurlarda sözün üslubi -situativ mənalardan istifadə olunur, onlar əsərin emosionallığını və ekspressivliyini artırır ki, bu zaman nitq faktları kimi üslubi söz yaradıcılığı hesabına çoxlu yeni ifadələr meydana çıxaraq ümumi sözlərlə sinonimlik cərgə təşkil edir;

-Yusif, Xızır, Musa, Məhəmməd, Məsih, Qarun, Çin, Xəta, Məkkə, Kəbə, Xillər, Bədəxşan və digər onlarla dini, tarixi, əfsanəvi, coğrafi və b. adların üslubi mənəvi strukturu onlarla bağlı süjetlərlə əlaqədə müəyyənləşdirilmişdir, onlar vasitəsilə yaranan üslubi sinonimlər, metaforik, simvolik ifadələrin metaforikləşmə imkanları göstərilmişdir;

-Sonya, Anna, İvan, Zəlxə, Fatma, Tükəzban, Fərhat və s. motivləşmiş adlar, «Qoşunuz Ağcanın ərbi», «Boynu yoğun», «Ümumi Xaqan oğlu», «Nənəş oğlu» kimi perifrazalar, Çopur Abdulla, Maliki-duxöz, Qara Mirzə Cəfər, Ağa Mikayıl-yekəgöz, əyriağız kimi təhqiredici ləqəblərin komik imkanları üzə çıxarılmışdır;

-realist ədəbiyyatda xüsusi adlar həm də informasiyaveri funksiya daşıyaraq əsərin tarixiliyini artırır, əsərin məzmununun qavranılmasına kömək edir.

Elmi-nəzəri qənaətləri yekunlaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan onomastikası həmin dövrün dil, ictimai-siyasi, mədəni, bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, eləcə də xalqımızın keçdiyi əvvəlki böyük tarixi dövrün izlərini özündə əks etdirir.

Xüsusilə, antroponimlərin leksik-semantik təhlili göstərir ki, orta əsrlərdə öz tarixi inkişafının tamamilə fərqli dövrünü yaşayan xalqımızın adqoyma ənənəsində fars-ərəb təsirinin artması XVIII əsrdən başlayaraq, XIX əsrdə möhkəm xarakter alaraq azalmağa, xalqilik meyilləri isə artmağa başlamışdır.

Onomastik vahidlərin yazılı ədəbiyyatda bədii əsərlərdə işlənmə xüsusiyyətləri də həmin dövrdə xələkləşmə, milliləşmə istiqamətində dəyişərək yaratdığı nominativ-məntiqi və üslubi mənaca yeni çalarlar, yeni semantika kəsb edir.

Mövzu ilə bağlı aşağıdakı tezis və məqalələr çap olunmuşdur:

1. XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində yaşamış Şamaxı şairlərinin əsərlərində işlənmiş bəzi toponimlərin etimologiyası haqqında // Elmi axtarışlar, VI toplu, «Elm», 2001, s.146-150.

2. M.Hadi yaradıcılığında onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri // Elmi axtarışlar, VI toplu, «Elm», 2001, s.150-154.

3. XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində yaşamış Şamaxı şairlərinin ləqəb, təxəllüs və gizli imzaları haqqında // Tədqiqlər-2, Bakı: «Elm», 2001, s.136-140.

4. XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində yaşamış Şamaxı şairlərinin əsərlərində onomastik vahidlər əsasında yaranan sözlər və söz birləşmələri // Tədqiqlər-1, Bakı: «Elm», 2002, s.141-146.

5. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində yaşamış Şamaxı şairlərinin əsərlərində onomastik vahidlərin liqvisitik xüsusiyyətləri // Kontekst-2., Toplu, Bakı: «Elm», 2003, s.230-249.

S. B. Gasimova

Linguistic analysis of the onomastic units used in the works of the Shamakhi poets who lived in the XIX and at the beginning of the XX century

SUMMARY

The dissertation is dedicated to the linguistic analysis of the onomastic units used in the works of the Shamakhi poets who lived in the XIX and at the beginning of the XX century.

S.A. Shirvani's, M.A. Sabir's, M. Hadi's and A. Sahhat's works are taken as main sources.

The dissertation consists of an introduction, two chapters, conclusions and a list of the used literature.

The Introduction substantiates the urgency of the theme, its novelty, defines the objectives and tasks, points out the scientific and practical significance of the research, presents its main sources and methods.

The onomastic units differ from other lexical layers of the language: they have specific features of formation and use. The investigation of names vocabulary in the works created in different times is very topical from the view-point of its formation, in revealing the works' main idea, etc.

The First Chapter entitled "The lexical and semantic peculiarities of names used in the works

of the Shamakhi poets" deals with the lexical-semantic analysis of the anthroponyms, ethnonyms, toponyms and hydronyms registered in S.A. Shirvani's, M.A. Sabir's, M. Hadi's and A. Sahhat's works.

In this chapter, the author tries to investigate names of Azerbaijan origin, their motivational features, turkic archetypes, dialectal elements reflected in them.

The Second Chapter entitled "The stylistic features of the onomastic units" deals with the analysis of the onyms of all categories, states, their potential and poetic resources and role in revealing the main idea of the works. The names used in works of social orientation, in love lyrics and in the satirical works have different semantic motivational peculiarities and specific features in creating stylistic meaning. These are distinctive manifestations of the emotional-expressive function of the names. The dissertation elucidates the informational peculiarities of the proper names as well.

The Conclusion generalises the main points of the research.

На правах рукописи

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ,
ИСПОЛЬЗОВАННЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ПОЭТОВ ШЕМАХИ, ЖИВШИХ В XI X-
НАЧАЛЕ XX В.В.**

10.02.01 –Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук

БАКУ – 2005